

ΙΣΤΟΡΙΚΟ & ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΟ
ΑΡΧΕΙΟ ΚΑΒΑΛΑΣ

***

ΠΡΑΚΤΙΚΑ
Β' ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ
ΒΑΛΚΑΝΙΚΩΝ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

**“Η ΚΑΒΑΛΑ ΚΑΙ ΤΑ ΒΑΛΚΑΝΙΑ
Η ΚΑΒΑΛΑ ΚΑΙ ΤΟ ΑΙΓΑΙΟ”**

15-18 Σεπτεμβρίου 2005

***

ΑΝΑΤΥΠΟ

**ΤΟ ΧΡΟΝΙΚΟ
ΤΗΣ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗΣ ΤΗΣ
ΠΛΑΤΕΙΑΣ ΤΟΥ ΜΩΧΑΜΕΤ ΑΛΥ
ΣΤΗΝ ΠΑΝΑΓΙΑ ΚΑΒΑΛΑΣ**

**Λίλας Θεοδωρίδου-Σωτηρίου
Σαπφούς Αγγελούδη-Ζαρκαδά**

ΚΑΒΑΛΑ 2009

Το χρονικό της διαμόρφωσης της πλατείας του Μωχάμετ Άλυ στην Παναγία Καβάλας

***

Λίλα Θεοδωρίδου-Σωτηρίου
Σαπφώ Αγγελούδη-Ζαρκάδα

***

Μια σειρά αστικών παρεμβάσεων δημιούργησε στην Παναγία Καβάλας ένα σημαντικό τοπόσημο. Η κατοικία-μνημείο του Μωχάμετ Άλυ σε συνδυασμό με την ομώνυμη πλατεία και τον έφιππο ανδριάντα του θεμελιωτή της νεωτέρας Αιγύπτου είναι εικόνα που δε ξεχνιέται εύκολα. Μια διπλωματική πρωτοβουλία, μια πλειάδα τεχνικών, ένας εξαιρετος γλύπτης και ένας καταπληκτικός φυσικός χώρος, συνέβαλαν στο αποτέλεσμα.

Οι πρώτες επεμβάσεις έγιναν το 1909, επί Αμπάς Χιλμί Β΄, από την Τεχνική Υπηρεσία της Διεύθυνσης Βασιλικών Βακουφίων της Αιγύπτου και περιλάμβαναν εργασίες στήριξης, επισκευών και εσωτερικής διαρρύθμισης στο κονάκι του Μωχάμετ Άλυ. Ακολουθούν 16 ταραγμένα χρόνια, με την ενσωμάτωση της Καβάλας στο νεοελληνικό κράτος, τις βουλγαρικές κατοχές και την υποδοχή της πλημμυρίδας των προσφύγων. Η δεύτερη φάση (1925–1930), επί Φουάτ Α΄, περιλάμβανε διαπραγματεύσεις ανάμεσα στην αιγυπτιακή και ελληνική πλευρά με στόχο την «ανάδειξη» του κτιρίου, δηλαδή την κατεδάφιση των πολυάριθμων γειτονικών κτισμάτων, τη διάνοιξη μικρής πλατείας και τις αρχικές συζητήσεις για την κατασκευή ανδριάντα. Επί Φαρούκ Α΄ χρονολογείται η τρίτη φάση (1930–1935), όταν υλοποιούνται οι μεγάλες παρεμβάσεις με τη διάνοιξη και διαμόρφωση της πλατείας, την κατασκευή και τοποθέτηση του ανδριάντα. Μικρές σημειακές παρεμβάσεις έγιναν και κατά τη δεκαετία του 1990. Πολύτιμο υλικό για την περιγραφή των παραπάνω επεμβάσεων άντλησαν προηγούμενοι από εμάς μελετητές, από τα αρχεία του Δήμου Καβάλας, του Υπουργείου Εξωτερικών, του Ιμαρέτ, των ΓΑΚ Καβάλας, καθώς και από τον τοπικό τύπο της εποχής.¹

¹ Αιμ. Στεφανίδου, «Το Κονάκι του Μωχάμετ Άλυ», Επώνυμα Αρχοντικά των χρόνων της Τουρκοκρατίας, 1986, Αιμ. Στεφανίδου, *Η Πόλη-Αιμάνι της Καβάλας κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας (1891-1912)*, Διδ. Διατριβή 1991. Επίσης Στ. Κεκρίδης, «Διπλωματικές σχέσεις Ελλάδος-Αιγύπτου στην περίοδο του μεσοπολέμου και το άγαλμα του Μεχμέτ Αλή στην Καβάλα», πρακτικά ΚΕ΄ Πανελληνίου Ιστορικού Συνεδρίου 21-23 Μαΐου 2004, Θεσσαλονίκη 2005, σσ. 473-92.

Η δική μας έρευνα βασίζεται στο προσωπικό αρχείο του γλύπτη Κ. Δημητριάδη (εφεξής αρχείο Κ.Δ), που είναι κατατεθειμένο στο Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο. Εστιάζεται στο διάστημα 1930-1935 και αφορά τόσο τη διαμόρφωση της πλατείας, όσο και τις διαδικασίες υλοποίησης και τοποθέτησης του ανδριάντα. Από τα έγγραφα του αρχείου τεκμηριώνεται ότι ο γλύπτης πέρα από τον ανδριάντα, έβαλε την προσωπική καλλιτεχνική του σφραγίδα και στον περιβάλλοντα χώρο. Πρόσθετα στοιχεία, όπως ότι ο ανδριάντας χυτεύτηκε στο περίφημο χυτήριο του Alexis Rudier στο Παρίσι, το συμβόλαιο παραγωγής του, το πρωτόκολλο παράδοσής του, η διαδικασία κοστολόγησης και αποπληρωμής, μας διαφωτίζουν για το μέγεθος και την ποιότητα του εγχειρήματος. Πρόκειται για μια άσκηση εξωτερικής πολιτικής που χρησιμοποιεί το χώρο ως προνομιακό μέσο για να αποδώσει τιμή σε μια ισχυρή ιστορική προσωπικότητα.

Ο Μωχάμετ Άλυ άξιζε αυτή την τιμή. Γεννημένος στην Καβάλα το 1770 ενσωματώνεται -επικεφαλής Αλβανών μισθοφόρων- στον οθωμανικό στρατό για να πολεμήσει εναντίον των Γάλλων του Ναπολέοντα. Το 1801 οι Γάλλοι αποχωρούν από την Αίγυπτο, αφήνοντας πίσω τους αναρχία και σύγχυση. Μετά από αλλεπάλληλες διεργασίες το 1805, ο Μωχάμετ Άλυ επικρατεί των Οθωμανών συνδικδικητών του και παίρνει το χρίσμα του Αντιβασιλέα της Αιγύπτου, ενώ τα επόμενα χρόνια κυριαρχεί στην ευρύτερη περιοχή. Διορατικός και ανεξίτηλος διευκολύνει τους Αιγυπτιώτες Έλληνες που ασχολούνται με το εμπόριο του βαμβακιού, με διάφορα προνόμια και παραχωρήσεις γης, επιτρέποντας ακόμη και την κωδωνοκρουσία! Μετά από επεκτατικές πολεμικές εκστρατείες αναγκάζεται να περιορισθεί στα όρια της Αιγύπτου και να συμβιβαστεί με το κληρονομικό δικαίωμα επί της περιοχής, που του χορηγείται με σουλτανικό φερμάνι το 1844. Αυτόν το διορατικό αναμορφωτή της Νέας Αιγύπτου, τον ηγέτη που επέτρεψε την εμπλοκή των Ελλήνων στην καλλιέργεια και εμπορία του βαμβακιού σε τέτοιο βαθμό, ώστε να υποκαταστήσουν την ατροφική αιγυπτιακή αστική τάξη, αποφασίζουν να τιμήσουν στη γενέτειρά του, από κοινού οι Ελληνικές Κοινότητες Αιγύπτου και η τότε ελληνική κυβέρνηση.

Οι κρίσιμες αποφάσεις : Μάρτιος-Ιούνιος 1930

Η απόφαση να στηθεί ανδριάντας μπροστά από το κονάκι του Μωχάμετ Άλυ φαίνεται να ωρίμασε στα τέλη του 1929. Η πρώτη σημαντική απόφαση ήταν η επιλογή του γλύπτη. Η επιλογή έγινε μέσω κύκλων πρεσβειών και συγκεκριμένα με συστάσεις του Έλληνα πρέσβη στο Κάιρο. Στο εμπιστευτικό γράμμα που στέλνει στις 28 Μαρτίου 1930 ο πρέσβης Π. Μεταξάς στο γλύπτη Κώστα Δημητριάδη, μεταξύ των άλλων σημειώνει: *«θεωρώ προσωπικά ότι σεις θα είσθε ο ενδεδειγμένος Έλληνας καλλιτέχνης ίνα αναλάβη την*

εκτέλεσιν του έργου». ¹ Ο Κώστας Δημητριάδης ήταν ήδη γνωστός γλύπτης με διεθνή καριέρα. Γεννημένος στη Στενήμαχο, σπούδασε στη Σχολή Καλών Τεχνών της Αθήνας και στη συνέχεια στο Μόναχο και Παρίσι. Στο Παρίσι διατηρούσε ήδη από το 1905 εργαστήριο γλυπτικής. Βραβεύτηκε επανειλημμένα στα παρισινά Salons και σε διεθνείς εκθέσεις. Ενδεικτικό της επιτυχίας του ήταν ότι το διάστημα 1911-1914 διατηρούσε και δεύτερο εργαστήριο στο Λονδίνο. ² Οι γνωριμίες του με προσωπικότητες της υψηλής κοινωνίας του έδιναν φήμη και παραγγελίες έργων. Το 1928 επέστρεψε στην Αθήνα και διορίστηκε διευθυντής της Σχολής Καλών Τεχνών και καθηγητής της γλυπτικής, θέση που διατήρησε ως το θάνατό του. Ο κοσμοπολίτης γλύπτης ανταποκρίνεται άμεσα στην πρόσκληση του πρέσβη, επισκέπτεται το Κάιρο για συζητήσεις και επιστρέφοντας στην Ελλάδα, μεταβαίνει για πρώτη φορά στην Καβάλα (στις 29-5-1930) για να εξετάσει επί τόπου την κατάσταση: «*εκεί (στην Καβάλα) ευρέθην εις την ανάγκην να επιφέρω σημαντικές τροποποιήσεις εις το εκπονηθέν σχέδιον του Υπουργείου λόγω της εδαφικής καταστάσεως της πλατείας, καθ' όσον ο εκπονήσας το σχέδιον αρχιτέκτων δεν προέβλεπε την τοποθέτησιν μνημείου*». ³ Όπως σημειώνει ο ίδιος: «*Εις την Καβάλλαν παρέμεινα επί πενθήμερον και εμελέτησα νέον σχέδιον, το οποίον επιβάλλει μερικές ακόμη απαλλοτριώσεις δια την καλλίτερον εμφάνισιν του μνημείου. Αι απαλλοτριώσεις τας οποίας υπέδειξα ήσαν απαραίτητοι καθ' όσον τα πέριξ ετοιμόρροπα οικήματα όχι μόνο εσχήμενον την μικράν άλλως τε πλατείαν, αλλά και ημποδίζον αυτήν την θέαν του μνημείου*». ⁴ Στο τέλος της επιστολής προς τον πρόεδρο της Κοινότητας Καΐρου κ. Αντώνιο Πεζά ο γλύπτης -εμφανώς ικανοποιημένος για τις ενέργειές του- δηλώνει: «*Ελπίζω ότι το ζήτημα της πλατείας διευθετήθη ως έπρεπε*». ⁵

Από την Καβάλα ο γλύπτης μεταβαίνει στην Αθήνα όπου παραμένει όλο τον Ιούνιο και προσπαθεί επίμονα να προωθήσει το θέμα της διαμόρφωσης της πλατείας, χωρίς επιτυχία αρχικά, γεγονός που τον εξαναγκάζει να διαμαρτυρηθεί σε επιστολή του ότι «*χάνει τον καιρό του*». ⁶ Παρόλα αυ-

¹ Αρχείο ΚΔ, φάκ. 2, υποφάκ. 2.1, έγγρ. 28-3-1930.

² Βλ. περιοδικό *Μηνιαία Εικονογραφημένη Ατλαντίς*, vol. II, no 11, November 1911, σ. 10: «*Η ταχύτερος φήμη δεν αμφιβάλω ότι θα έφερε ήδη εις τον Ελληνισμόν της Αμερικής το όνομα του νεαρού εν Παρισίοις γλύπτη κ. Κ. Δημητριάδη.....Ο Δημητριάδης κατορθώσας να επιβληθεί εις το Παρίσι, επέρασεν τώρα και πέραν της Μάγχης...*».

³ Αρχείο ΚΔ, φάκ. 2, υποφάκ. 2.1, έγγρ. 29-5-1930.

⁴ Αρχείο ΚΔ, φάκ. 2, υποφάκ. 2.1, τηλεγράφημα προς Πεζά (29-5-1930)

⁵ Αρχείο ΚΔ, φάκ. 2, υποφάκ. 2.1, έγγρ. 29-5-1930. Μεταξύ των άλλων αναφέρει ότι: «*Δεδομένου ότι η προοπτική της θέσεως απαιτεί μνημείον μεγαλύτερων διαστάσεων, των όσων είχομεν αποφασίσει, η δαπάνη θα ανέλθει εις 4200 λίρες, αλλά το όλον έργον θα παρουσιάσει τι το ωραίον, θα παράσχει εις την πόλιν της Καβάλας την ευκαιρίαν ν' αποκτήσει εξωραϊσμένην πλατείαν και θα δώσει μιαν πλήρη ικανοποίησιν εις τον βασιλέα και τους Έλληνες της Αιγύπτου. Βεβαίως εν έριππον άγαλμα θα ήτο επίσης ενδιαφέρον εις την ίδιαν τοποθεσίαν, θα εκόστιζε όμως περί τας έξι χιλιάδας λίρας*».

⁶ Αρχείο ΚΔ, φάκ. 2, υποφάκ. 2.1, έγγρ. 3-6-1930, έγγρ. 24-6-1930, έγγρ. 30-6-1930

τά ο Δημητριάδης συνεχίζει να αλληλογραφεί με παράγοντες των Υπουργείων Συγκοινωνιών, Εξωτερικών και την Ελληνική Κοινότητα Καΐρου και το Σεπτέμβριο του 1930 γράφει: «*συνεπλήρωσα ότι ήτο δυνατόν να γίνει εν σχέσει προς την αρχιτεκτονικήν επεξεργασίαν του εξωραϊσμού της πλατείας του Μωχάμετ Αλη εις Καβάλα*». ¹ Ενώ δηλαδή οι αρχικά προγραμματισμένες απαλλοτριώσεις στόχευαν να αναδείξουν μόνο το κονάκι, το καλοκαίρι του 1930 -με υποδείξεις του γλύπτη- επεκτείνονται για να αναδείξουν και τον ανδριάντα του πασά. Το κύρος του γλύπτη, οι υψηλές του γνωριμίες και οι προσωπικές του ενέργειες επιταχύνουν τελικά τις διαδικασίες. Για το έργο ενδιαφέρεται έντονα και η αιγυπτιακή πλευρά. Στα τέλη Αυγούστου 1930 έγγραφο του Υπουργείου Εξωτερικών πληροφορούσε το Υπουργείο Συγκοινωνιών για την άφιξη του αρχιτέκτονα των αιγυπτιακών ανακτόρων Verrucci Bey, για να συνεργασθεί με τους «*Έλληνες ομοτέχνους του εις την διαμόρφωσιν της πλατείας*». ²

Τελικά το Υπουργείο Συγκοινωνιών στέλνει αρχιτέκτονα στην Καβάλα για να ασχοληθεί επί τόπου με τις απαλλοτριώσεις και τον Οκτώβριο του 1930 -επιτέλους- ξεκινούν οι εργασίες διαμόρφωσης. Σε έγγραφο του Υπουργείου Συγκοινωνιών προς το γλύπτη σημειώνεται: «*Αρξάμενων των εργασιών της διασκευής της εν Καβάλλα πλατείας Μωχάμετ Αλή, αναμένομεν τας υμετέρας αποφάσεις επί της θέσεως, των διαστάσεων και της εν γένει διαμορφώσεως του βάθρου*». ³

Έτσι, η απλή διεύρυνση μιας μικρής πλατείας το 1925, μεταμορφώθηκε το διάστημα 1930-1933 σ' έναν πλατύ δημόσιο χώρο, αρθρωμένο σε δύο διαδοχικά άνητρα (ανατολικό και δυτικό) συνδεδόμενα με μνημειακή κλίμακα. Η βορινή πλευρά της πλατείας οριοθετήθηκε από την περιφραξη του κονακιού, ενώ στη νότια διαμορφώθηκε ένα μεγάλο ημικυκλικό πεζούλι. Πρώτο σημαντικό στοιχείο της σύνθεσης αποτέλεσε η διπλή μνημειακή κλίμακα, που ένωσε τα δύο άνητρα, μία καθαρά κλασικιστική σύνθεση, τόσο ως προς τη διάταξη όσο και ως προς την επιλογή των υλικών. Δεύτερο ισχυρό στοιχείο ήταν το μεγάλο ημικυκλικό πεζούλι στο δυτικό άνητρο. Στηρίχθηκε ανάλαφρα σε μια σειρά από δίδυμους τσιμεντένιους κιονίσκους εδραζόμενους σε ανεξάρτητες χαμηλές βάσεις. Η πλάτη του διαμορφώθηκε από βαρύ, συμπαγή ψηλό τοίχο, που λειτουργούσε ως στοιχείο οριοθέτησης της πλατείας. Απέκοπτε δηλαδή την επαφή με τον αύλειο χώρο του παρακείμενου Ι.Ν. της Παναγίας, που αποδυναμωνόταν έτσι χωρικά, συμβολικά και λειτουργικά. Τέσσερις οριζόντιες ταινίες με αρτιφισιέλ επίχρισμα

¹ Αρχείο ΚΔ, φάκ. 2, υποφάκ. 2.1, έγγρ. 4-9-1930.

² Στ. Κεκριδής, ό.π., 2005, σ. 487.

³ Αρχείο ΚΔ, φάκ. 2, υποφάκ. 2.1, έγγρ. 4-10-1930.

περιέτρεχαν όλη την επιφάνεια σχηματίζοντας επάλληλες ζώνες, ενώ στο ψηλότερο σημείο δημιουργούνταν ζώνη διακοσμημένη με έξεργες λόγχες διακοπτόμενες από τετραγωνικά θωράκια με εγγεγραμμένους κύκλους. Τρίτο και σημαντικότερο στοιχείο της σύνθεσης, το κεντρικό σύμπλεγμα του ορειχάλκινου ανδριάντα πάνω στο ψηλό μαρμάρινο βάθρο του.

Παρατηρούμε ότι στις τρεις αυτές διακριτές ενότητες, που απαρτίζουν την πλατεία Μωχάμετ Άλυ, χρησιμοποιήθηκαν τρία διαφορετικά υλικά (πωρόλιθος, μάρμαρο, τσιμεντοκονία) και πιθανότατα διαφορετικοί τεχνίτες. Τα γενικότερα πρότυπα πάντως είναι κλασικιστικά. Ειδικότερα στον επενδεδυμένο με μεγάλους πώρινους δόμους τοίχος αντιστήριξης, που διαχωρίζει τα δύο άνητρα και στο μνημειακό κλιμακοστάσιο με τα ολόσωμα πατήματα από πεντελικό μάρμαρο και το βαθμιδωτό στηθαίο, η επιρροή από το Μνημείο του Αγνώστου Στρατιώτη της πλατείας Συντάγματος είναι εμφανής. Και είναι φυσικό να επηρεάστηκε και να το αναπαρήγαγε ο Δημητριάδης, μια και την ίδια εποχή ο ίδιος ολοκλήρωνε τις ορειχάλκινες ασπίδες στο στηθαίο και -σε συνεργασία με το γλύπτη Θωμά Θωμόπουλο- την ανάγλυφη φιγούρα του πεσόντος πολεμιστή στο εθνικό μας μνημείο.

Η επιλογή του τύπου: έφιππος ορειχάλκινος ανδριάντας

Το κεντρικό σημείο αναφοράς ήταν πάντως ο έφιππος ανδριάντας του τιμωμένου προσώπου. Όπως αποδεικνύεται από το αρχείο Κ.Δ, η επιλογή της τυπολογίας του έφιππου ορειχάλκινου ανδριάντα ήταν αποτέλεσμα πολλών σκέψεων και συζητήσεων. Η αρχική πρόταση του Δημητριάδη αφορούσε έναν όρθιο μαρμάρινο ανδριάντα του Μωχάμετ Άλυ, να ακουμπά σε κρηπίδωμα. Μετά από εκτενή αλληλογραφία με τους παράγοντες της Αιγυπτιακής ομογένειας, τέλος του καλοκαιριού το 1930, καταλήγουν στην επιβλητικότερη και ακριβότερη επιλογή του έφιππου ανδριάντα. Ήταν μια εύλογη επιλογή. Ο τύπος του έφιππου στρατηλάτη και τα υψηλά βάθρα, που προσδίδουν κύρος στη δυσθεώρητη μορφή του ηγεμόνα, υπήρξε αγαπημένο θέμα της δημόσιας γλυπτικής καθόλον το 19ο αι. Εξάλλου υπήρχε και ένα αντίστοιχο πρότυπο: ο έφιππος ανδριάντας του Μωχάμετ Άλυ στην Αλεξάνδρεια ήδη από το 1872. Ένα έργο του διάσημου Γάλλου γλύπτη Henri-Alfred Jackemart,¹ που απέδωσε εξαιρετικά πέρα από τον αναβάτη και το

¹ Ο Henri-Alfred-Maria Jacquemart (1824-1896) ήταν διάσημος γλύπτης ζώων (animalier). Σπούδασε στη Σχολή Καλών Τεχνών του Παρισιού ζωγραφική και γλυπτική. Πολλά έργα του εκτέθηκαν και διακρίθηκαν στα παρισινά Salons. Το έργο του έφιππου ανδριάντα του Μωχάμετ Άλυ του ανατέθηκε το 1869. Μετά την ολοκλήρωση, το έργο εκτέθηκε στο Champs Elysees στο Παρίσι πριν αποσταλεί στην Αλεξάνδρεια και τοποθετηθεί στη θέση του το 1872. Η βάση του αγάλματος ήταν έργο του Louis-Victor Louvet και δέχτηκε μετατροπές στην Αλεξάνδρεια, ίσως από τον Abroise Baudry. Το έργο καταστράφηκε κατά τους βομβαρδισμούς των Άγγλων το 1882.

άλογο του. Επισημαίνουμε στο σημείο αυτό ότι οι -κατά τον 19ο αι.- απεικονίσεις Αιγυπτίων ηγεμόνων, έγιναν κατ' εξαίρεση των ισλαμικών απαγορεύσεων και αυτό θα πρέπει να αποδοθεί στην ισχυρή επιρροή που ασκούσε η Γαλλία στην Αιγυπτιακή δυναστεία.

Ο Δημητριάδης -αν και γλύπτης κατεξοχήν της ανθρώπινης φιγούρας- συναγωνίζεται επάξια τον Jackemart και απεικονίζει εδώ ένα σφριγηλό, περήφανο ζώο σε κίνηση, συνδυάζοντας θαυμάσια την καμπύλη της ράχης και της ουράς του ζώου με το καμπυλωμένο ξίφος του αναβάτη. Άλογο και αναβάτης επικοινωνούν δυναμικά και αλληλοσυμπληρώνονται αρμονικά.¹ Όσον αφορά τον αναβάτη, η ιστορική ακρίβεια στην ενδυμασία του στρατηλάτη απασχολεί έντονα το γλύπτη. Για την πιστότερη αναπαράσταση του ενδύματος συνεργάζεται με τον επικεφαλής αρχιτέκτονα των βασιλικών βακουφίων, τον Ernesto Verrucci Bey² που τον συναντά ήδη κατά τις πρώτες επισκέψεις του στο Κάιρο. Από τα έγγραφα του αρχείου Κ.Δ τεκμηριώνεται ότι ο Verrucci αναλαμβάνει να παραγγείλει το ειδικό κουστούμι και turban στο Κάιρο, το οποίο στη συνέχεια το αποστέλλει μέσα σε ξύλινα κιβώτια στο γλύπτη, για να του χρησιμεύσει ως υπόδειγμα.³

¹ Ο Λυδάκης αναφέρει ότι η σύνθεση του ανδριάντα του Μωχάμετ Άλυ του Δημητριάδη βρίσκεται «πολύ κοντά» σ' εκείνη του Κολοκοτρώνη του Λάζαρου Σώχου στην Παλιά Βουλή. Ίδιος ο βηματισμός του αλόγου και το προτεταμένο δεξί χέρι. Βλ. Στ. Λυδάκης, *Οι Έλληνες γλύπτες. Η νεοελληνική γλυπτική. Ιστορία -τοπολογία-λεξικό γλυπτών*, Αθήνα 1981, τ. 5^{ος}, σ.252. Κατά τη γνώμη μας η επιρροή από τους έφιππους ανδριάντες της Αιγύπτου πρέπει να θεωρηθεί πιθανότερη. Είναι πάντως αξιοσημείωτο ότι ο Δημητριάδης δεν φιλοτέχνησε άλλον έφιππο ανδριάντα.

² Για τον Ιταλό αρχιτέκτονα Ernesto Verrucci Bey (1874-1947) υπάρχει εκτενής βιβλιογραφία. Γεννήθηκε στο Force κοντά στο Μιλάνο και σπούδασε στην Ακαδημία της Modena. Πήρε μέρος στο Ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1896 στο πλευρό του Γαριβάλδη και στη συνέχεια εργάστηκε στην Αίγυπτο. Μετά από μια επιτυχημένη καριέρα, επί Φουάτ Α΄ προσλήφθηκε ως επικεφαλής αρχιτέκτονας των βασιλικών βακουφίων της Αιγύπτου (1914). Σχεδίασε και επέβλεψε πολυάριθμα έργα κύρους στο Κάιρο και την Αλεξάνδρεια, του απονεμήθηκε ο τιμητικός τίτλος του Bey και η φήμη του βρισκόταν στο απόγειό της την εποχή που έγινε το έργο στην Καβάλα. Δεινός σχεδιαστής πειραματίστηκε με διάφορα στυλ και ανέδειξε -όπως και οι άλλοι Ιταλοί αρχιτέκτονες που εργάστηκαν εκείνη την εποχή στην Αίγυπτο το λεγόμενο «νεο-αραβικό» στυλ. Βλ. Ezio Godoli, *Le architecture in stile arabo moderno di Ernesto Verrucci Bey*, 1997. Ciranna Simonetta, *Antonio Lasciac (1856-1946) ed Ernesto Verrucci (1874-1945): due architetti Italiani ad Alessandria d' Egitto*, 1999. Alessandra Nibbi, «Ernesto Verrucci architect in Egypt», *Discussions in Egyptology*, no 55, 2003, pp. 77-78 και Riccardo Gabrielli, "L'architetto Ernesto Verrucci Bey e le sue opere in Egitto" - Ascoli Piceno, 1947.

³ Στο αρχείο Κ.Δ υπάρχουν αρκετές επιστολές μεταξύ Δημητριάδη και Verrucci (φάκ. 2, υποφάκ. 2.1, έγγρ. 30-7-1930, έγγρ. 3-9-1930, έγγρ. 29-1-1931, έγγρ. 25-2-1931, έγγρ. 24-5-1931, έγγρ. 21-9-1931). Κατά τον Στ. Κεκριδής ο Verrucci ενεχείρισε στον Έλληνα Πρόσβη του Καΐρου στις 29 Μαΐου 1930 τρεις προσωπογραφίες του Μωχάμετ Άλυ και ένα σπαθί προκειμένου να σταλούν με επιστροφή στο Δημητριάδη [Κεκριδής, 2005: 490]. Επειδή υπήρχαν διάφορες απεικονίσεις του Μωχάμετ Άλυ, άλλοτε με τουρμπάνι και άλλοτε με φέσι, ο Δημητριάδης ταλαντευόταν πως να απεικονίσει τον ηγεμόνα. Σε επιστολή του προς

Σε μια εποχή, όπου η ρήξη με την «ηρωϊκή» παράδοση στη δημόσια γλυπτική έχει ήδη συμβεί, η ελληνική ομογένεια Καΐρου επιλέγει μια νατουραλιστική και συνάμα «ηρωϊκή» απεικόνιση. Υπ' αυτήν την προσέγγιση ο ανδριάντας του Μωχάμετ Άλυ θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως ένα «ύστερο» δείγμα μιας μεγάλης ευρωπαϊκής παράδοσης. Ο τιμώμενος εικονίζεται ως έφιππος ηλικιωμένος στρατηλάτης, που έχοντας τα νώτα του στην ανοικτή θάλασσα, τοποθετεί το σπαθί στο θηκάρι του και επιστρέφει ειρηνικά στο σπίτι του για να ξεκουραστεί.¹

Τα συμβόλαια για τον ανδριάντα

Το συμβόλαιο για τον ανδριάντα υπογράφεται στο Παρίσι την 1^η Μαρτίου 1931, ανάμεσα στον πρόεδρο της Ελληνικής Κοινότητας Καΐρου και στο γλύπτη. Ο Δημητριάδης αναλαμβάνει την υποχρέωση να παρουσιάσει μια ολοκληρωμένη μακέτα του έργου στο 1/5 του φυσικού μεγέθους μέσα σε τρεις μήνες από την υπογραφή του συμφωνητικού και αν η μακέτα δεν ικανοποιήσει την Κοινότητα να επιφέρει τροποποιήσεις. Σε περίπτωση που η μακέτα ικανοποιήσει, ο ανάδοχος θα αναλάβει την εκτέλεση, μεταφορά και τοποθέτηση του ανδριάντα μέσα σε δύο χρόνια. Ο Δημητριάδης αναλαμβάνει επίσης να προσφέρει τιμητικά στον Φουάτ Α' και στην Ελληνική Κοινότητα Καΐρου από μια μπρούντζινη μινιατούρα του αγάλματος σε κλίμακα 1/10 περίπου. Το συνολικό κόστος των προσχεδίων, της μακέτας, του τελικού μπρούντζινου αγάλματος, της μεταφοράς και της τοποθέτησής του στην πλατεία Μωχάμετ Άλυ στην Καβάλα προσδιοριζόταν σε 5.200 αιγυπτιακές λίρες.² Φαίνεται ότι το ποσό αυτό ήταν και η συνολική συμμε-

την Ελληνική πρεσβεία Καΐρου (έγγρ. 2-7-1930) αναφέρει ότι είχε συναντήσει στο Κάιρο τον Verrucci, ο οποίος είχε αναλάβει να παραγγείλει σε κάποιον ειδικό ράπτη, το κοστούμι που φορούσε ο Μωχάμετ Άλυ και να το αποστείλει στην Ελληνική πρεσβεία. Επίσης παρακαλούσε την πρεσβεία να στείλει διάφορες φωτογραφίες ή cartes postales του αγάλματος του Μωχάμετ Αλί Λάζλο, που πήγαν να δουν με το Verrucci, ο οποίος, όπως σημείωνε ο Δημητριάδης «*νομίζω έφερε το ίδιο κοστούμι με τον Μωχάμετ Άλη*». Η παραγγελία εκτελέστηκε, όπως φαίνεται σε επόμενη επιστολή του Δημητριάδη προς τον πρέσβη Μεταξά: «*O Verrucci Bey με διαβεβαίωσε ότι η ενδυμασία του Μωχάμετ Άλη, η οποία παρηγγέλθη ειδικώς δια την εκτέλεσιν του αγάλματος καθώς και άλλα δοκίμια τα οποία εξήτησα από καιρού θα παραδοθούν εντός ολίγου εις την πρεσβείαν*» (Αρχείο Κ.Δ, φάκ. 2, υποφάκ. 2.1, έγγρ. 3-9-1930).

¹ Κατά τον Στ. Κεκριδίδη, ο Φουάτ απέρριψε την πρώτη μακέτα του γλύπτη και ζήτησε ο Μωχάμετ Άλυ να ξανατοποθετεί το σπαθί στη θήκη του και το άλογο να πάρει τη ζωντάνια ενός αραβικού αλόγου. Μάλιστα έδειξε στο Δημητριάδη μερικά από αυτά τα άλογα, που διέθεταν οι βασιλικοί στάβλοι. Πρβλ. Μ. Τόμπρου, «Ο Φουάτ και ο ανδριάς Μουχάμετ-Άλη», 20^{ος} αιώνας, 2 (1933) 40-41 [Κεκριδής, 2005: 490].

² Σύμφωνα με το συμφωνητικό η δαπάνη θα αποπληρωνόταν ως εξής: 500 αιγυπτιακές λίρες με την υπογραφή του συμβολαίου, 1000 με την αποδοχή της μακέτας, 1500 με την πα-

τοχή της Ελληνικής Κοινότητας Καΐρου, στο όλον εγχείρημα, αφού όλες τις υπόλοιπες δαπάνες, δηλαδή τη δαπάνη για τις απαλλοτριώσεις των οικοπέδων, τη διαμόρφωση των ανδρών, του κλιμακοστασίου, του ημικυκλικού τοίχου και την κατασκευή του βάρθρου του αγάλματος από πεντελικό μάρμαρο ανέλαβε το ελληνικό δημόσιο.¹

Το πρόπλασμα και η χύτευση του ανδριάντα : 1932-34

Το πρόπλασμα του ανδριάντα δημιουργείται το διάστημα 1931-1933 στο Παρισινό εργαστήριο του καλλιτέχνη. Ο Δημητριάδης -ερασιτέχνης φωτογράφος ο ίδιος- το φωτογραφίζει επανειλημμένα στις διάφορες φάσεις κατασκευής του.² Το τελειωμένο πρόπλασμα επισκέπτονται και θαυμάζουν -το καλοκαίρι του 1933- στο εργαστήριο του καλλιτέχνη πολλές σημαντικές προσωπικότητες του Παρισιού και της Αιγυπτιακής ομογένειας. Ενδεικτικό της δημοσιότητας που παίρνει το γεγονός της αποπεράτωσης του ανδριάντα είναι ότι μεταξύ των επισκεπτών, περιλαμβάνεται Γάλλος ακαδημαϊκός, απεσταλμένος του Φουάτ, για να το φωτογραφήσει και να το συμπεριλάβει στο σύγγραμμα που ετοιμάζε για την Ιστορία της Αιγύπτου.³

Εν τω μεταξύ, πίσω στην Καβάλα ολοκληρώνονται τα έργα διευθέτησης της πλατείας και προχωρά η κατασκευή του βάρθρου. Ο Δημητριάδης ενδιέφεται συνεχώς και τον Ιανουάριο του 1933 συνοδευόμενος από τον πρόεδρο της Αιγύπτου στην Ελλάδα επισκέπτεται την πόλη για τρίτη φορά. Επιθεωρεί το βάρθρο και επιστρέφοντας στην Αθήνα δίνει στον επιβλέποντα μηχανικό Χρήστο Σαδούκα σημείωμα με τις απαιτούμενες τροποποιήσεις και συμπληρωματικές εργασίες.

Στο σημείο αυτό οφείλουμε να πούμε δυο λόγια για τους εργολάβους και τους επιβλέποντες των έργων. Τις εργασίες διευθέτησης της πλατείας αναλαμβάνει το τεχνικό γραφείο του Κ. Μανιαδάκη, που διατηρούσε παράρτημα στην Καβάλα με επικεφαλής τον πολιτικό μηχανικό Γεώργιο Τγκαράκη. Εκ μέρους του Υπουργείου Συγκοινωνιών το έργο επόπτευαν ο διευθυντής Άγγελος Οικονόμου και ο τμηματάρχης της ίδιας υπηρεσίας Χρήστος

ρουσίαση του ολοκληρωμένου έργου έτοιμου για χύτευση, 1500 με την παρουσίαση του ολοκληρωμένου έργου μετά τη χύτευση και 700 με την παράδοση στην Καβάλα. Βλ. Αρχείο Κ.Δ, φάκ. 2, υποφάκ. 2.2, συμβόλαιο 1-3-1933.

¹ Στ. Κεκριδής, ό.π., 2005, σσ. 473-92.

² Ευχαριστούμε τη Βασιλική Χατζηγεωργίου, διευθύντρια του φωτογραφικού αρχείου του ΕΛΙΑ, που έθεσε στη διάθεσή μας μερικές φωτογραφίες από το αρχείο του γλύπτη. Στο αρχείο βρίσκονται πολλές φωτογραφίες γλυπτών που χρησιμοποιούσε ο καλλιτέχνης για την προβολή του έργου του. Όλες οι φωτογραφίες είναι τυπώματα εποχής (vintage prints).

³ Αρχείο ΚΔ, φάκ. 2, υποφάκ. 2.2.

Σαδούκας.¹ Στην Τεχνική Υπηρεσία του Δήμου Καβάλας, που επίσης επέπτευε το έργο, υπηρετούσε την εποχή εκείνη ο νεαρός αρχιτέκτονας Νικόλαος Λαμπαδίτης. Ο πατέρας του Μάρκος Λαμπαδίτης, περίφημος μαρμαρογλύπτης και εργολήπτης, Τήνιος στην καταγωγή, που εγκαταστάθηκε στην Καβάλα μετά το 1922 προερχόμενος από Κωνσταντινούπολη, εκτέλεσε την τεχνική εργασία του μαρμάρινου βάθρου του ανδριάντα.² Στο έργο συμμετείχε και ο κατασκευαστής Γεώργιος Καλοκάρδης (συνεργαζόμενος ίσως με το γραφείο Μανιαδάκη). Στον Καλοκάρδη αποδίδεται η κατασκευή των βαθμιδωτών πλατωμάτων στη δυτική είσοδο του κοινακιού. Οι βαθμίδες έγιναν για τη γεφύρωση της υψομετρικής διαφοράς, που δημιουργήθηκε λόγω της εκχωμάτωσης της πλατείας. Από την οικογένειά του συλλέξαμε την πληροφορία ότι μετέφερε ο ίδιος στο Κάϊρο (λίγο πριν το 1940) μια μακέτα της διαμόρφωσης του χώρου γύρω από το μανσωλείο της μητέρας του Μωχάμετ Άλυ στην Καβάλα. Φωτογραφίες στο αρχείο της οικογένειας Καλοκάρδη απεικονίζουν δύο μακέτες και τον ίδιο να κρατά στα χέρια του τη μια από αυτές.³

Εν τω μεταξύ στο Παρίσι, το πρόπλασμα του Δημητριάδη τελείωσε και απόμεινε η χύτευση. Η χύτευση του ανδριάντα έγινε στο περίφημο χυτήριο του Alexis Rudier, δηλαδή στο χυτήριο όπου χύτευε τα έργα του και ο περίφημος Rodin, του οποίου θερμός θαυμαστής υπήρξε ο Δημητριάδης.⁴ Τα εκμαγεία του μοντέλου από τους υπαλλήλους του Rudier έγιναν το Νοέμβριο του 1933 και η χύτευση άρχισε στις αρχές Δεκεμβρίου. Όλη η

¹ Ο Άγγελος Οικονόμου ήταν πολιτικός μηχανικός απόφοιτος του ΕΜΠ (1899), ο Χρήστος Βασ. Σαδούκας πολιτικός μηχανικός ΕΜΠ (1907) με προϋπηρεσία στην Αίγυπτο και από το 1911 υπάλληλος της Υπηρεσίας Δημοσίων Έργων και ο νεαρός τότε Γεώργιος Τυγκαράκης, πολιτικός μηχανικός, απόφοιτος του ΕΜΠ (1928).

² Η οικογένεια Λαμπαδίτη είχε συνεργασία και συγγενικές σχέσεις με την οικογένεια Χαλεπά της Τήνου. Βλ. Αλ. Γουλάκη-Βουτυρά, «Το εργαστήριο Μαρμαρογλυπτικής του Ιωάννη Χαλεπά», παράρτημα αρ. 19 τ. ΙΑ της *Επιστημονικής Επετηρίδας της Πολυτεχνικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη 1989, σ.17.

³ Ευχαριστούμε την εγγονή του, την Σμαρώ Καλοκάρδη, για την παραχώρηση του υλικού από το προσωπικό της αρχείου. Βλ. περισσότερα για τον Καλοκάρδη (το αρχικό του επώνυμο ήταν Γεώργιος Ελευθεριάδης) στο Μ-Ε Θεοδωρίδου-Σωτηρίου, *Αρχιτέκτονες και Αρχιτεκτονική πρακτική στο Βορειοελλαδικό χώρο (1870-1912)*, Διδ. Διατριβή ΕΜΠ, 2007. Για τα Αιγυπτιακά μανσωλεία Καβάλας βλ. Δ. Ζιώγας, «Τα Αιγυπτιακά Μανσωλεία Καβάλας», εφ. *Πρωινή*, φ. 27-6-1963. Επίσης για το ίδιο θέμα βλ. εφ. *Ταχυδρόμος*, φ. 10-9-1964.

⁴ Σε πολλές τεχνοκριτικές τονίζεται η επιρροή του Rodin στον Έλληνα γλύπτη. Τον Δημητριάδη τον ενδιέφερε —όπως και τον Rodin— η ανθρώπινη μορφή και ανατομία ως έκφραση νοημάτων και συμβολισμών. Βλ. Πολυδ. Παπαχριστοδούλου, «Χρήστος Τσουντας, Κώστας Δημητριάδης, Αριστοτέλης Κουρτίδης. Τρεις επιφανείς Θράκες του πνεύματος και της τέχνης», *Εταιρεία Θρακικών Μελετών*, 1961, σσ.10-14.

εργασία, εκμαγεία, χύτευση, πατινάρισμα χρεώθηκε 175. 000 γαλλικά φράγκα.¹

Εκτός από το συμφωνητικό του 1931 -στο οποίο αναφερθήκαμε ήδη- στο αρχείο ΚΔ φυλάσσεται ένα δεύτερο συμφωνητικό του 1933, που αφορά την παραγωγή ένδεκα νόμιμων μπρούντζινων αντιγράφων του έργου, ύψους 80 εκατοστών έκαστο με τη σφραγίδα του Δημητριάδη και του χυτηρίου Rudier. Προκοστολογήθηκαν το καθένα 500 Αιγυπτιακές λίρες. Ο συμβαλλόμενος γιατρός Νικ. Ιωαννίδης δεσμεύτηκε να αγοράσει το λιγότερο οκτώ και το περισσότερο δέκα αριθμημένα αντίγραφα, το δε ενδέκατο να μην αριθμηθεί και να μην διατεθεί στην αγορά. Επιπρόσθετα από τα ένδεκα αυτά αντίγραφα ο Δημητριάδης διατηρούσε το δικαίωμα να χυτεύσει άλλα δύο όμοια αντίγραφα χωρίς αρίθμηση -όπως προέβλεπε και το συμβόλαιο του 1931- προορισμένα να δωρηθούν το ένα στον Φουάτ Α' και το άλλο στην Ελληνική Κοινότητα Καΐρου. Δεν γνωρίζουμε αν έγιναν και αν ναι, που βρίσκονται σήμερα όλα αυτά τα επιπρόσθετα αντίγραφα. Πάντως η συμβατική υποχρέωση -για τα δύο τιμητικά αντίγραφα- πρέπει να εκτελέστηκε, γιατί όπως σημειώνει σε επιστολή του στα τέλη Νοεμβρίου 1934 ο Δημητριάδης: «*αναχωρώ για Παρίσι για να ολοκληρώσω τις δύο αυτές re-productions*».²

Τελικά ο ανδριάντας τοποθετήθηκε στη «*δαπάναις της ελληνικής κυβέρνησης*» διασκευασθείσα πλατεία και το πρωτόκολλο παράδοσης φέρει ημερομηνία 28 Μαΐου 1934, ημέρα Δευτέρα και ώρα 6.00 μμ. Παραδίδει ο Κώστας Δημητριάδης και παραλαμβάνει ο τότε δήμαρχος Καβάλας Δημήτριος Παρτσαλίδης.³ Τρεις φωτογραφίες από το αρχείο του Καβαλιώτη φωτογράφου Ιωάννη Καπάϊου⁴ αποδεικνύουν ότι την Καβάλα είχε επι-

¹ Αρχείο Κ.Δ, φάκ. 2, υποφάκ. 2.2, έγγρ. 26-10-1933, έγγρ. 6-11-1933, έγγρ. 22-11-1933, έγγρ. 6-12-1933, έγγρ. 10-12-1933, έγγρ. 2-1-1933. Στα επιστολόχαρτα αναγράφεται: Fonderie: Eugène Rudier, 45 Rue de Saintonge, Paris III.

² Αρχείο ΚΔ, φάκ. 2, υποφάκ. 2.2, έγγρ. 14-11-1934.

³ Οι επίσημοι που παρέστησαν σημειώνονται πρόχειρα σε επιστολόχαρτο του ξενοδοχείου ACTEON, στο οποίο πιθανότατα διέμεινε ο Δημητριάδης. Βλ. αρχείο ΚΔ, φάκ. 2, υποφάκ. έγγρ. 28-5-1934. Την περιγραφή της τοποθέτησης του ανδριάντα περιέγραψε στις αναμνήσεις του ο Καβαλιώτης... «*το γιγαντιαίο ξυλοκιβώτιο όπου το άγαλμα μετακινείτο πόντο πόντο από το λιμάνι έως εκεί που ευρίσκεται τοποθετώντες στρογγυλά ξόλα από κάτω και δεκάδες κύρια αργόσχολων παιδιών 10-15 ετών που αφθονούσαν, τραβούσαν ξεκαρδίζομενα στα γέλια το σχοινί όταν για αμοιβή ελάβαινα άφθονες καραμέλες. Την επιχείρηση αυτή ανέλαβε ο κ. Σπανός (καλαφατιά)*». Το περιστατικό περιέγραψε και ο Ν. Ε. Καραγιαννακίδης, «*Όψεις της καθημερινής ζωής στη συνοικία Παναγία Καβάλας*», *Η παλιά πόλη της Καβάλας. Ο χώρος, οι άνθρωποι, τα τεκμήρια της ιστορίας*, τ. II, σσ. 207-209.

⁴ Ο φωτογράφος Ιωάννης Καπάϊος τράβηξε πολλές φωτογραφίες από το μνημείο και την επίσκεψη. Τη σφραγίδα του φωτογραφείου Καπάϊου φέρουν μερικές από τις φωτογραφίες του ανδριάντα στο φωτογραφικό αρχείο ΕΛΙΑ. Ο ίδιος κατασκεύασε μια μακέτα της πλατείας και την εξέθεσε μαζί με άλλα εκθέματα από την Καβάλα στο περίπτερο Εθνικής Παραγωγής στη Διεθνή Έκθεση Θεσσαλονίκης το 1936. Βλ. εφ. *Ταχυδρόμος*, φ. 23-9-1936 και

σκεφθεί την ίδια εποχή ξανά ο αρχιτέκτονας Verruci Bey. Τον βλέπουμε – με τη μακριά γενειάδα- μαζί με το γλύπτη Δημητριάδη –με το λευκό κοστούμι- και άλλους Αιγυπτίους και Έλληνες επισήμους να φωτογραφίζεται περιδιαβαίνοντας την πλατεία, αλλά και στην είσοδο του μουσουλείου της χεβιδομήτορος. Ο Verruci, πρέπει να έκανε την τελική επιθεώρηση των έργων, γιατί σε άλλη φωτογραφία τον βλέπουμε να κρατά στα χέρια του σχέδια.

Η αποπληρωμή του έργου.

Ο γλύπτης, αναγκάστηκε για να αντεπεξέλθει στα τεράστια έξοδα μεταφοράς του ανδριάντα, να εκδώσει προεξοφλητέα συναλλαγματική εις βάρος της Ελληνικής Κοινότητας Καΐρου με ημερομηνία λήξης 30-11-1934. Ως αιτιολόγηση της ενέργειας του αυτής προέβαλλε το γεγονός ότι ενώ δεν του είχαν αποπληρώσει το έργο, τον πίεζαν ασφυκτικά να το παραδώσει στην Καβάλα. Η υπόθεση αυτή ψύχρανε τις καλές του σχέσεις με την Ελληνική Κοινότητα Καΐρου για αρκετό διάστημα, αν και φαίνεται ότι τελικά το θέμα υποβαθμίστηκε. Πάντως το αρχείο περιέχει μεγάλη αλληλογραφία απ' όπου φαίνεται ότι μέχρι το 1939, δηλαδή πέντε χρόνια μετά την τοποθέτηση του ανδριάντα στην πλατεία, ο καλλιτέχνης δεν είχε ακόμη πλήρως αποπληρωθεί. Ως αιτία των διαφωνιών για το κλείσιμο της συναλλαγής πρέπει να θεωρηθούν συναλλαγματικές διαφορές που προέκυψαν λόγω υποτίμησης της Αιγυπτιακής λίρας (η συμφωνία έγινε μεν σε αιγυπτιακές λίρες, αλλά το χυτήριο πληρώθηκε σε γαλλικά φράγκα).

Για τα επόμενα 15 δύσκολα χρόνια για την Ελλάδα, ο ανδριάντας παραμένει σκεπασμένος με λινάτσες. Τελικά, αποκαλύπτεται επίσημα το Δεκέμβριο του 1949 σε μια εκδήλωση τιμής στα εκατό χρόνια από το θάνατο του Μωχάμετ Άλυ. Σύντομο ντοκουμαντέρ από τα αποκαλυπτήρια παρουσιάστηκε τον ίδιο μήνα στα «Επίκαιρα». Στα αποκαλυπτήρια ο Δημητριάδης λείπει. Έχει ήδη πεθάνει στο μέσον της κατοχής (28/10/1943).¹

Αντί επιλόγου

Η μεγάλη αστική παρέμβαση της πλατείας Μωχάμετ Άλυ στην Καβάλα υπήρξε ένα πολύπλοκο εγχείρημα, στο δε τελικό ποιοτικό αποτέλεσμα συνέβαλε η επιμονή και η δημιουργικότητα σημαντικών ανθρώπων και καλλιτεχνών της εποχής. Υπάρχει όμως και μια μοναδικότητα που κάνει τη συγκεκριμένη παρέμβαση ακόμη πιο ενδιαφέρουσα: την εποχή του μεσοπολέ-

συνέντευξη με το γιο του. η μακέτα αυτή φυλασσόταν μέχρι πριν λίγα χρόνια στο φωτογραφείο Καπαίου στην Καβάλα. Σήμερα έχει καταστραφεί.

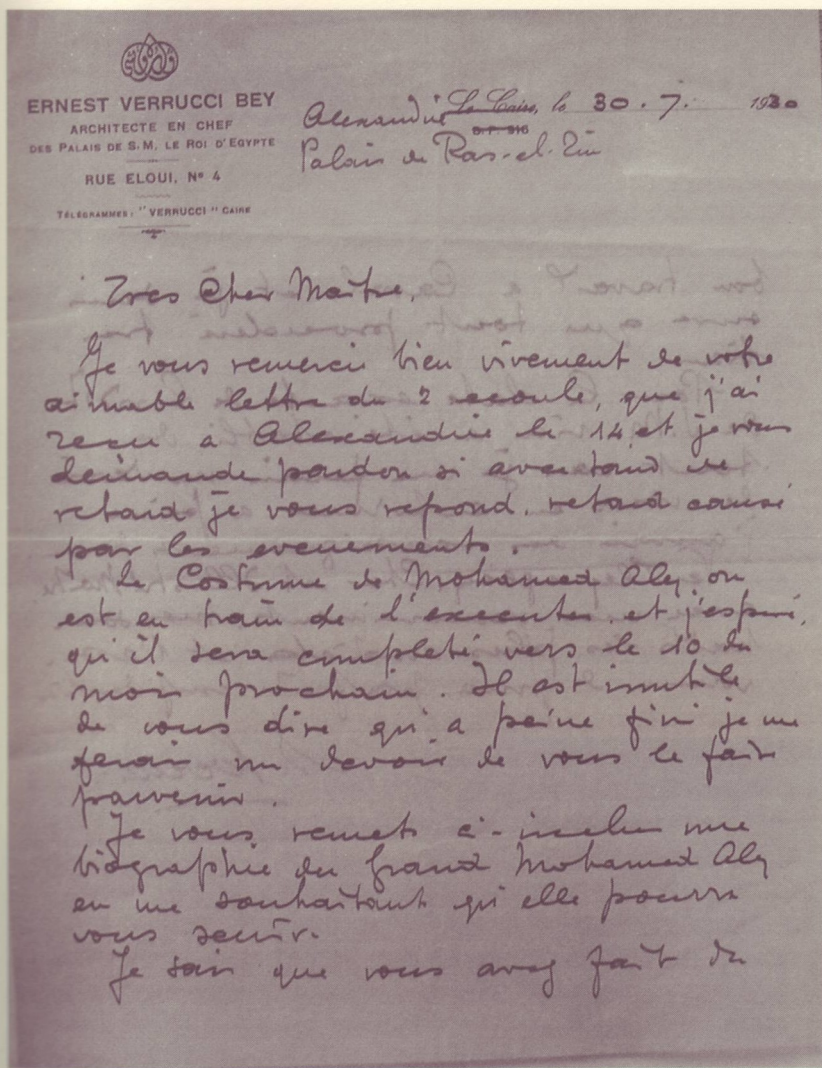
¹ Βλ. Γ. Οικονόμου, περ. *Νέα Εστία* (1943) τ. 34, τχ. 395, σ. 1364. Επικήδειος για τον Κ. Δημητριάδη.

μου, που σ' ολόκληρη την Μακεδονία και Θράκη εμπεδώνεται μια ενιαία εθνική συνείδηση που ενισχύεται και μέσω της ανάδειξης πλατειών κοσμημένων με τυποποιημένα εθνικά μνημεία-ηρώα, στην Καβάλα διαμορφώνεται μια πλατεία, ως χώρος άσκησης εξωτερικής πολιτικής. Μια ολόκληρη περιοχή αναπλάθεται και αποκτά συμβολικά χαρακτηριστικά με απώτερο στόχο τη διασφάλιση ομαλών συνθηκών διαβίωσης για τις ελληνικές κοινότητες της Αιγύπτου. Μια αίσθηση σοβαρότητας και δύναμης εκπέμπεται από αυτήν την αυστηρά σχεδιασμένη πλατεία και το δεσπόζοντα μεγαλοπρεπή ανδριάντα. Μια αίσθηση «επισημότητας» εκπορευόμενη από μια κεντρική εξουσία που γνωρίζει ότι με την παρέμβαση αυτή ασκεί εξωτερική πολιτική. Αντίθετα οι Καβαλιώτες οικειοποιήθηκαν την πλατεία προσδίδοντάς της ένα νόημα πιο απλό, πιο ανθρώπινο. Όπως έγραψε η εφ. *Ταχυδρόμος* (7-12-1949) δεκαπέντε χρόνια αργότερα στα εγκαίνια: «Ένα παιδί της Καβάλας τιμήθηκε, όλοι οι Καβαλιώτες χάρηκαν».

Κλείνοντας θα αποτολμήσουμε δύο συστάσεις. Πρώτον, δεν θα έπρεπε σήμερα τα ασυντήρητα -και σε μερικές περιπτώσεις κακοποιημένα- δομικά στοιχεία των αρχιτεκτονικών επεμβάσεων να προσελκύσουν την προσοχή και τη φροντίδα της τοπικής κοινωνίας, ώστε να αποκατασταθούν και να αναδειχθούν; Δεύτερον, η Καβάλα έχοντας το προνόμιο της γενέτειρας του Μωχάμετ Άλυ, έχοντας το κονάκι του, το Ιμαρέτ που ο ίδιος ανήγειρε και τον έφιππο ανδριάντα του, δεν έχει κάθε δικαίωμα να έλθει σε επαφή με την Αλεξάνδρεια και να ζητήσει το ελάχιστο: την αδελφοποίηση των δύο πόλεων που σφραγίστηκαν από την παρουσία του τελευταίου Φαραά της Αιγύπτου, όπως εύστοχα χαρακτηρίστηκε; Το γεγονός θα δικαιώσει νομίζουμε και τους δύο γλύπτες, το Δημητριάδη και τον Jackemart που ο καθένας χωριστά τον απεικόνισαν αντίστοιχα στις δύο (αδελφοποιημένες ίσως στο μέλλον;) πόλεις.

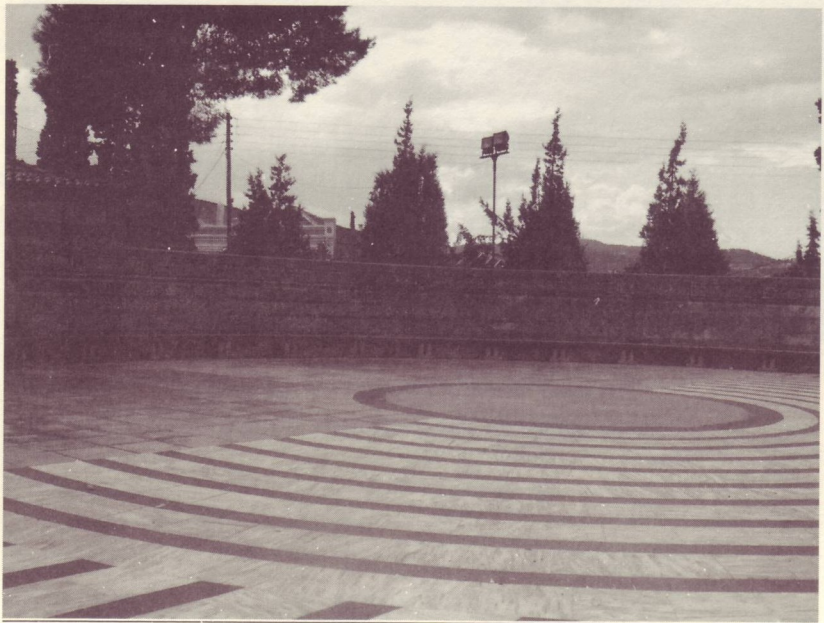

Έγγραφο Verrucci Bey (ΕΛΙΑ, αρχείο Κ.Δ)
(Επιστολή του Verrucci προς Δημητριάδη)

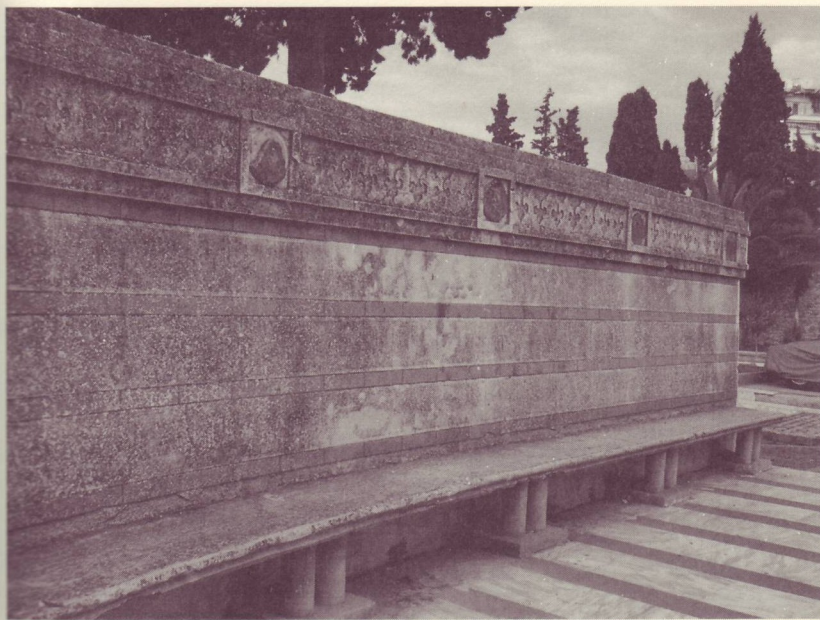

Εικ. 2 Τα δύο άνδρα και η μνημειακή κλίμακα (ΕΛΙΑ)

Εικ.3.4: το ημικυκλικό πεζούλι (φώτο Λ.Θ)

Εικ.3,4: το ημικυκλικό πεζούλι (φώτο Λ.Θ)

εικ. 5: κατά τη διάρκεια κατασκευής της πλατείας

εικ. 6 : κατά τη διάρκεια κατασκευής της πλατείας

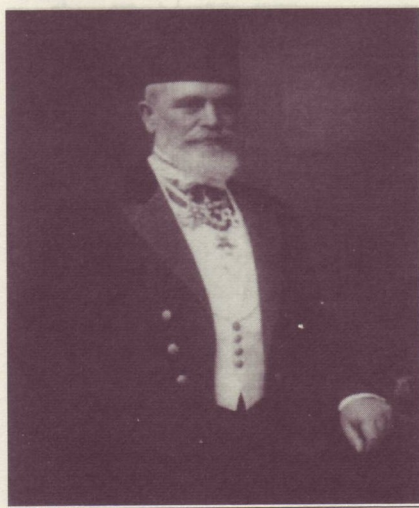

εικ 7: Ο έφιππος Μωχάμετ Άλυ του Δημητριάδη

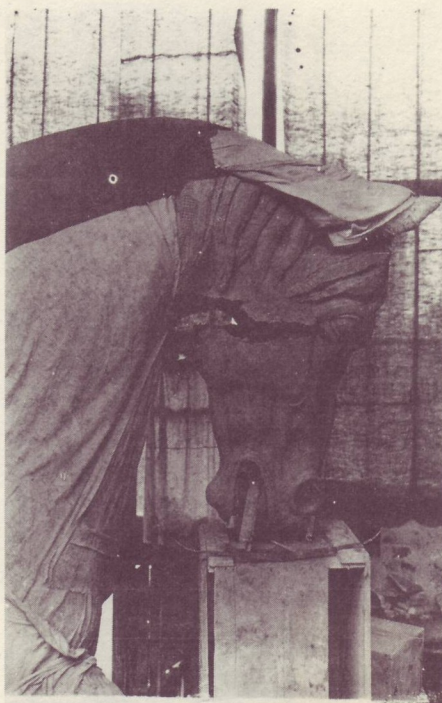
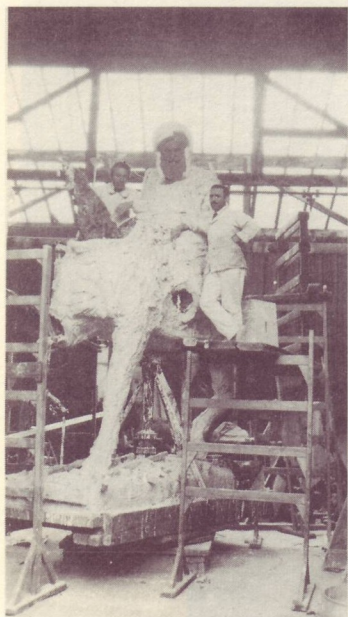

Εικ.7^α : Ο έφιππος ανδριάντας του του Jackemart

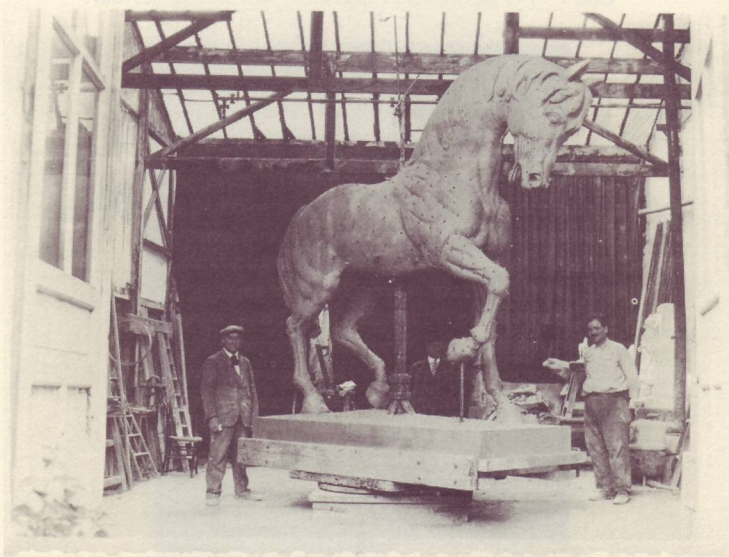

εικ. 8 Ο αρχιτέκτονας των αιγυπτιακών βακουφιών Verrucci Bey

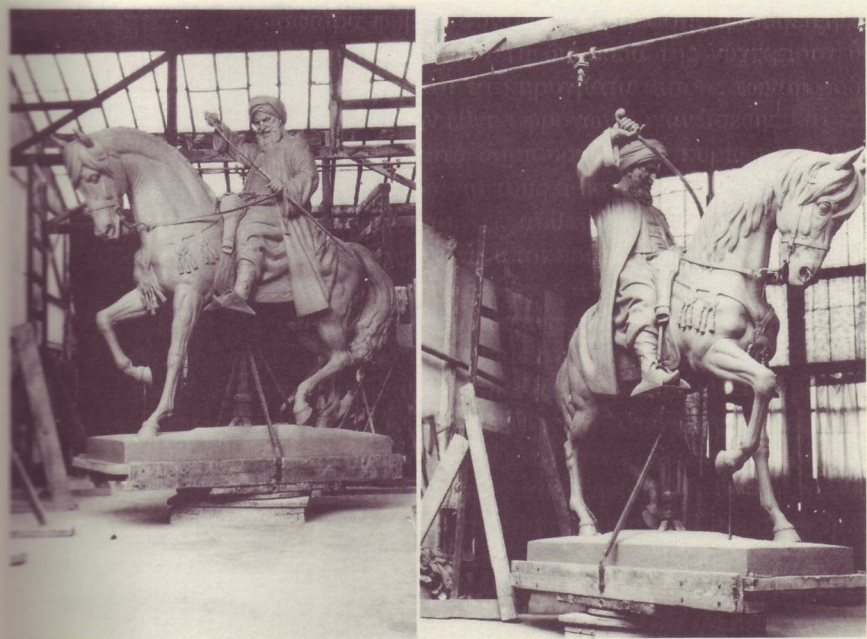
Το κεφάλι του αλόγου ημιτελές (φωτογραφικό αρχείο ΕΛΙΑ)

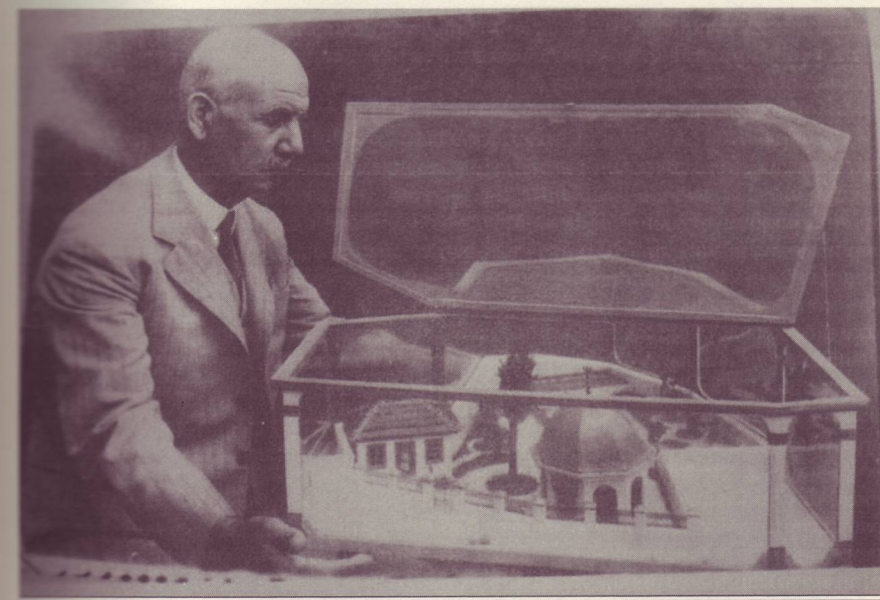
εικ 9,10,11 το έργο κατά τη διάρκεια της κατασκευής

ΤΟ ΧΡΟΝΙΚΟ ΤΗΣ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗΣ ΤΗΣ ΠΛΑΤΕΙΑΣ ΤΟΥ ΜΩΧΑΜΕΤ ΑΛΥ ΣΤΗΝ
ΠΑΝΑΓΙΑ ΚΑΒΑΛΑΣ

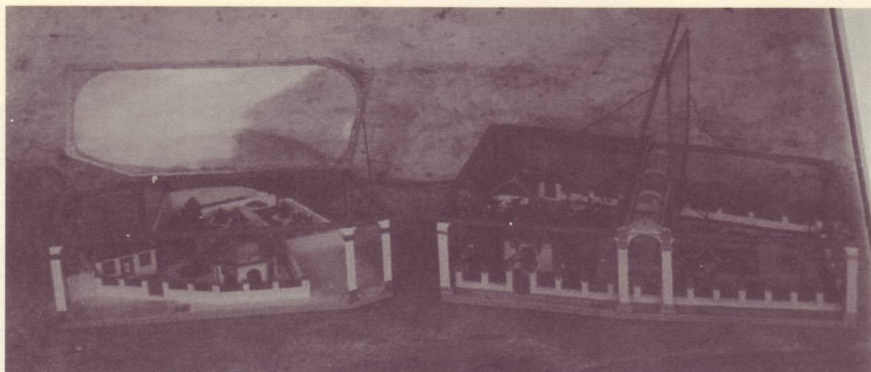

εικ. 12,13 : Ο ανδριάντας ολοκληρωμένος στο παρισινό εργαστήριο
του γλύπτη φωτισμένος άνωθεν (ΕΛΙΑ, αρχείο Κ.Δ)

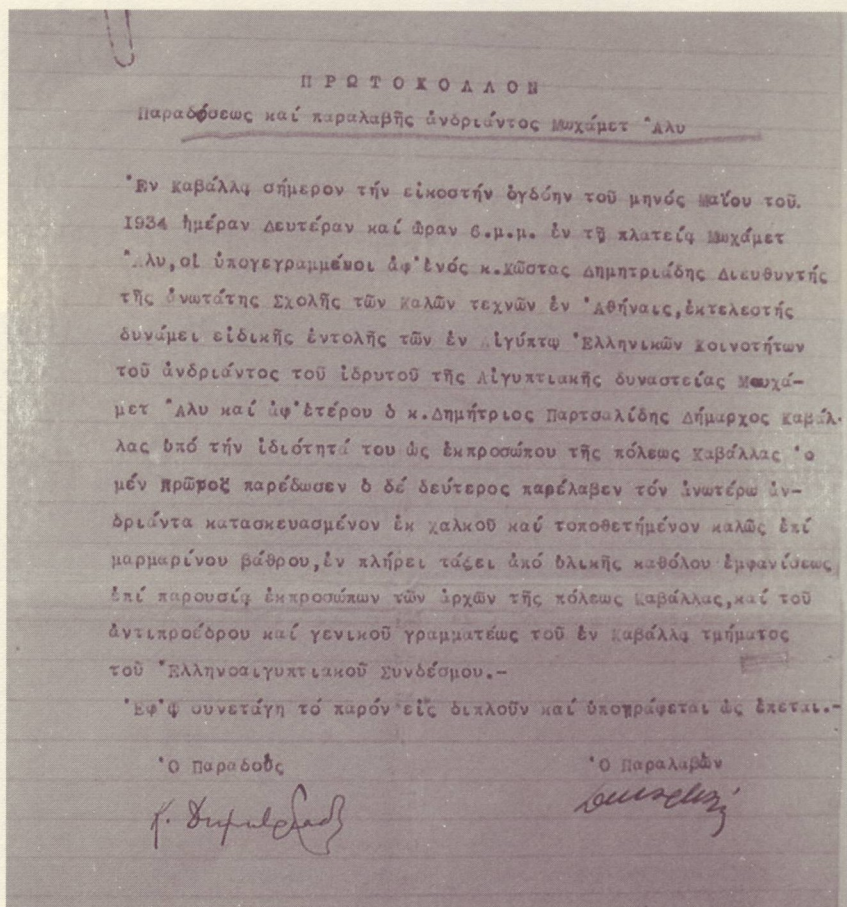

Εικ. 15: Ο Γ. Καλοκάρδης κρατώντας μία μακέτα (αρχείο Σ. Καλοκάρδη]

Εικ. 14: Οι μακέτες του Γ. Καλοκάρδη (αρχείο Σ. Καλοκάρδη)

Εικ.16: Το πρωτόκολλο παράδοσης (ΕΛΙΑ, αρχείο ΚΔ)

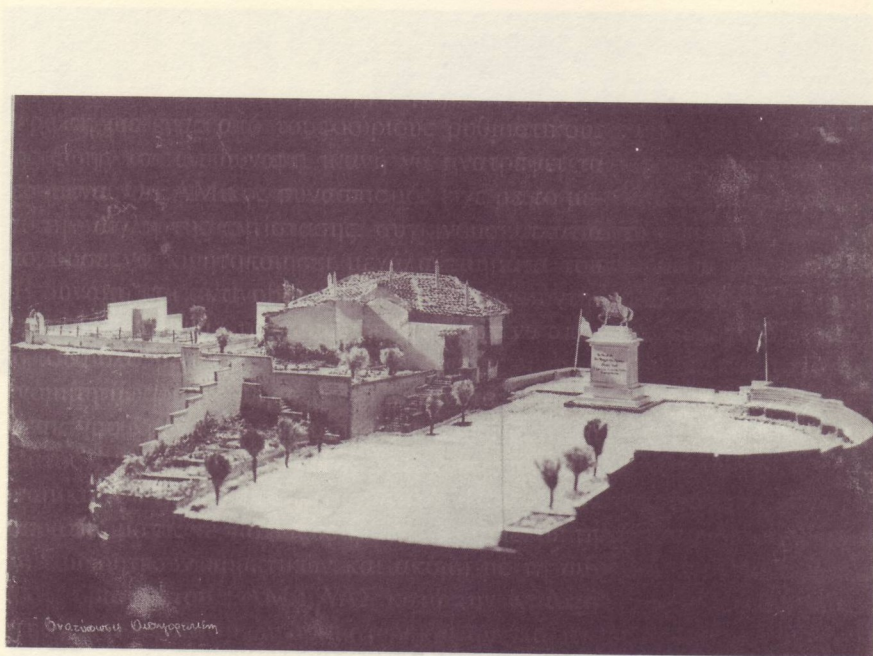

Εικ.18: Κλιμάκιο επισκεπτών στην πλατεία (διακρίνονται ο γλύπτης και ο αρχιτέκτονας Verrucci, αρχείο Ιω. Καπάιου).

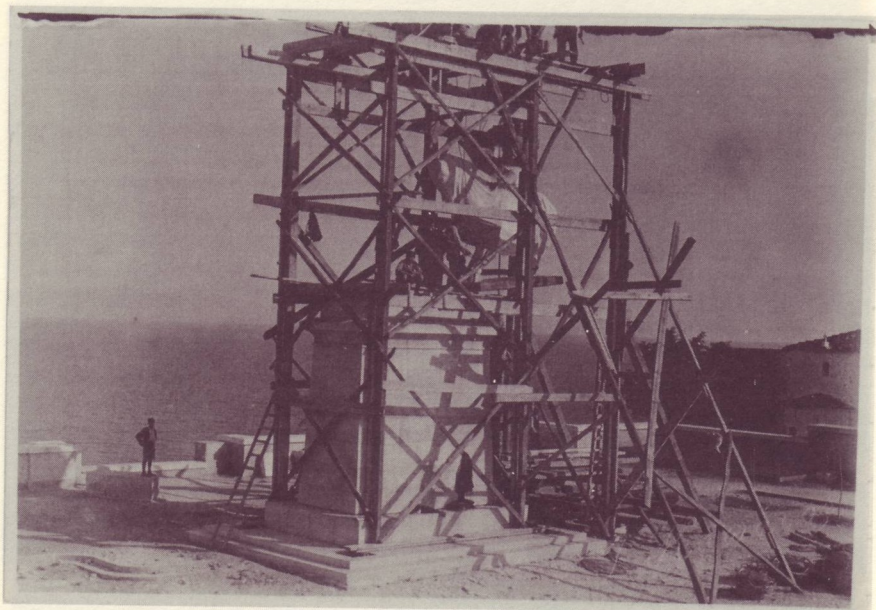

Εικ.19: Κλιμάκιο επισκεπτών στο μασωλείο της χεβιδομήτορος (διακρίνονται ο γλύπτης και ο αρχιτέκτονας Verrucci, αρχείο Ιω. Καπάιου).

Εικ.20: Η μακέτα του φωτογράφου Ιωάννη Καπάϊου (αρχείο Καπάϊου).

Εικ.21: Ο ανδριάντας τυλιγμένος με λινάτσες πίσω από τη σκαλωσιά (ΓΑΚ Καβάλας)

Εικ. 22: Από τα εγκαίνια (φωτογραφικό αρχείο ΕΛΙΑ)

Εικ. 23: Από τα εγκαίνια (φωτογραφικό αρχείο ΕΛΙΑ)

Εικ. 24: Σημερινή άποψη του αγάλματος (φωτ. Λ. Θεοδορίδου)